

Recenzja

Alina Maciejewska: *Analogia w języku i umyśle. Teoria „grup proporcjonalnych relacji” w badaniach nad kompetencją językową uczniów i studentów.* Siedlce, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo- -Humanistycznego w Siedlcach, 2015, 364 stron

Problematyka monografii Aliny Maciejewskiej *Analogia w języku i umyśle. Teoria „grup proporcjonalnych relacji” w badaniach nad kompetencją językową uczniów i studentów* jest uwieńczeniem wieloletnich obserwacji Autorki jako polonisty i logopedy w codziennych kontaktach z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi, u których występowały zakłócenia sprawności językowych, metajęzykowych i poznawczych w związku z różnymi zaburzeniami mowy, jak też systematycznie prowadzonych badań naukowych nad rozwojem tych sprawności u dzieci. Przedmiotem zainteresowań badawczych Aliny Maciejewskiej wyznaczających ramy monografii jest relacja język–umysł, analizowana z zastosowaniem precyzyjnie dobranych metod lingwistycznych (wraży, konstrukcje słowotwórcze). Omówione w książce wyniki badań nad mechanizmem analogii odsłaniają reguły działania ludzkiego umysłu, wzbogacają wiedzę o prawach nabywania języka oraz korelacjach pomiędzy trudnościami językowymi a poznawczymi ujawniającymi się u dzieci i młodzieży w normie biologicznej i z zaburzeniami mowy na różnych etapach rozwoju i edukacji.

Skupiając swoje zainteresowania naukowe na mechanizmie analogii w języku i umyśle, Autorka wpisuje się w nurt badań kognitywnych. Język od dawna traktowano bowiem jak okno, przez które można oglądać funkcjonowanie umysłu, postulując przy tym włączenie analiz językowych w obszar badań procesów poznawczych. Analogię należy uznać za problem badawczy fundamentalny i inspirowany poznawczo w badaniach ludzkiego umysłu, jak również złożony i wymagający szczególnej dyscypliny myślowej. Już na etapie definicji nie jest łatwo określić istotę zjawiska analogii – w logice przyjmuje się, że analogia jest, obok dedukcji i indukcji, podstawową formą rozumowania, umożliwiającą porządkowanie zgromadzonych informacji i wprowadzanie nowych. Jak pisze sama Autorka, analogia to zdolność do tworzenia „nieograniczonych związków opartych na podobieństwie cech”, a zarazem proces myślowy bardzo dynamiczny, zdeterminowany przez wiele czynników, przynoszący często zaskakujące wnioski.

Działanie procesu analogii w nabywaniu języka jest kwestią bezsporną, udowodniły to prace wielu badaczy rozwoju mowy dziecka, które Alina Maciejewska w swej książce skrzętnie odnotowuje. Jednak nie powstały dotąd opracowania poświęcone ujęciu tego tematu z przeciwnej perspektywy: w jaki sposób ograniczenia w rozumowaniu przez analogię decydują o opanowaniu sprawności językowych. Tę właśnie lukę w znacznym stopniu wypełnia recenzowana publikacja. Szeroka refleksja nad funkcjonowaniem języka w umyśle, która stanowi fundament monografii, otwiera nowe możliwości opisu kognitywnych cech umysłu, a nieustanna weryfikacja teoretycznych modeli w lingwistycznych badaniach empirycznych uwiarygodnia tę refleksję i nadaje jej znaczenie aplikatywne. Tak kompleksowy – głęboko teoretyczny i użyteczny praktycznie – wymiar pracy naukowej uprawianej przez Alinę Maciejewską nie jest zjawiskiem powszechnym.

Książka *Analogia w języku i umyśle...* składa się z sześciu rozdziałów, opatrzonych wstępem, zakończeniem, zestawem załączników z narzędziami badawczymi i syntetycznymi wizualizacjami wyników analizy materiału empirycznego, bibliografią, indeksem osób, indeksem rzeczowym, a także spisami tabel i wykresów. Opracowanie jest uporządkowane logicznie zgodnie z tokiem wyводу i kompletne, a przy tym rzeczowe i napisane piękną polszczyzną.

Pierwszy rozdział, zatytułowany *Analogia – właściwość ludzkiego umysłu i języka*, to erudycyjny przegląd bogatej literatury przedmiotu, z którego analogia wyłania się jako kategoria filozoficzno-logiczna i poznawcza. W tak szerokiej perspektywie teoretycznej sytuuje Alina Maciejewska własne – językoznawcze – refleksje nad analogią i projektuje badania empiryczne z wykorzystaniem kategorii lingwistycznych. Wcześniej jednak skrupulatnie, czasem z uzasadnionym krytycyzmem, przywołuje badania lingwistów nad zjawiskiem analogii, odnotowując istotne osiągnięcia innych badaczy, i opracowuje własne instrumentarium metodologiczne, które pozwoli ustalić, w jaki sposób mechanizm analogii wpływa na akwizycję języka i sposoby uczenia się.

Rozdział drugi ma charakter metodologiczny. Prezentuje w nim Autorka swój warsztat badawczy, precyzyjnie określa cel i zakres badań własnych, szczegółowo opisuje sposób gromadzenia i opracowania danych empirycznych, omawia narzędzia badawcze, organizację badań, prezentuje charakterystykę grup badawczych i uzyskanego materiału badawczego. Ogromna świadomość metodologiczna, poszanowanie dla materiału empirycznego i precyzja zaplanowanych badań sprawiły, że dalsze etapy postępowania badawczego są spójne. Kolejne cztery rozdziały mają charakter analityczny – zawierają uporządkowaną i systematyczną analizę wyników badań, prowadzoną z uwzględnieniem kryteriów jakościowych i ilościowych, takich jak: sposoby uzupełniania proporcji (w rozdziale trzecim), rodzaje formy i treści a sposoby uzupełniania proporcji w różnych grupach wiekowych i na różnych etapach edukacji (w rozdziale czwartym), relacje podobieństwa formy a proporcjonalność (w rozdziale piątym), naruszenie proporcjonalności (w rozdziale szóstym). Szczegółowa i wnikliwa analiza wyników poszczególnych części

badania jest obrazowo zaprezentowana na wykresach i w tabelach, a następnie syntetycznie podsumowana, przez co opracowanie, pomimo specjalistycznego i złożonego charakteru, jest przejrzyste. Dodatkowym ułatwieniem dla Czytelnika są indeks osób i indeks rzeczowy, umożliwiające swobodne poruszanie się po tekście, a także szeroki zestaw literatury przedmiotu przywołanej w pracy, w świetle której proponowane przez Autorkę interpretacje zyskują obiektywizację i prowokują do dalszych badawczych poszukiwań. Alina Maciejewska, projektując eksperyment badawczy, którego celem jest eksplikacja mechanizmu analogii w języku i umyśle, naświetla problem w szerokiej perspektywie interdyscyplinarnej, jednak narzędzie badawcze konstruuje, opierając się na metodologii *stricte* językoznawczej. Stworzenie narzędzia do badania, w jaki sposób mechanizm analogii działa w języku, nie jest zadaniem łatwym.

W dotychczasowych badaniach językoznawcy opisywali mechanizm analogii jako zasadę tworzenia się relacji pomiędzy słowem a pojęciem, regułę rozwoju fonologicznego czy też kategorię porządkującą zjawiska fleksyjne, dostrzegając przy tym ograniczenia tej metody w przypadku opisu procesów słowotwórczych, które pojmowano jako „mniej przewidywalne”. Analogię w opisie zjawisk słowotwórczych wiązano z terminem proporcji, czyli równoważności pomiędzy zestawionymi elementami. Proporcja ujmowała związki między wyrazami opierające się na podobieństwie formy i podobieństwie znaczeniowym, co bazowało na skojarzeniach pojęciowych. Według tradycyjnego modelu proporcji binarnych ($A : B = C : X$) podobieństwa dostrzeżone pomiędzy jednostkami języka miały być zasadą w tworzeniu ciągów wieloelementowych.

Autorka, nawiązując do klasycznych wieloelementowych proporcji, które umożliwiają rozpoznanie relacji opartej na podobieństwie formy, próbuje wyeliminować przypadkowość skojarzeń odnoszących się do pojęć. W tym celu jako metodologiczną podstawę swoich badań przyjmuje teorię grup proporcjonalnej relacji Józefa Wierzchowskiego. Prezentuje najpierw najważniejsze założenia twórcy tej metody: podstawowa jednostka języka – wyraz – musi być precyzyjnie określona zarówno po stronie formy jak i znaczenia, które powinno być ujmowane – zgodnie z postulatami Ferdinanda de Saussure’a – przez przekład wewnętrzny językowy. Narzędziem „mierzenia” proporcjonalności ciągu Józef Wierzchowski uczynił frazę łączącą. Warunkiem przynależności wyrazu do grupy proporcjonalnych relacji było stwierdzenie powtarzalności zestawu fraz łączących. Nie należą one do tego samego ciągu. Istotne znaczenie dla ustalenia tak rozumianej proporcjonalności ma wykorzystanie przekładu wewnętrzny językowy, które przenosi wnioskowanie o podobieństwie formy i treści w obszar operacji metajęzykowych, eliminuje skojarzenia pojęciowe. Przytoczone założenia metody wpisują się w nurt badań nad mechanizmami metapoznawczymi.

Teoria metapoznania, czyli procedur kontrolnych albo regulatorów procesów poznawczych poziomu przedmiotowego, stwarza możliwość globalnego spojrzenia na język. Metapoznanie nakierowane na język (świadomość metajęzykową)

wydaje się mechanizmem kontrolującym oraz integrującym odległe funkcjonalnie poziomy języka. Według hipotezy Eve V. Clark świadomość metajęzykowa, jak każdy inny proces poznawczy, przede wszystkim kontroluje procesy poznawcze hierarchicznie niższe, przez to może dostarczyć optymalnych strategii przydatnych zarówno dla rozumienia i tworzenia wypowiedzi językowych, jak również do integracji w jeden system różnorodnych doświadczeń językowych z wczesnego dzieciństwa i wieku przedszkolnego.

Odnaczając się przenikliwością badawczą, z dużym znanstwem mechanizmów językowych stworzyła Autorka bardzo krótką, ale detekcyjną ankietkę do badania par proporcjonalnych relacji, opatrując ją prostą instrukcją: „Pobaw się ze mną w wymyślanie wyrazów w pary. Najpierw zwróć uwagę na podobieństwa i różnice między wyrazami, które są podane we wzorze: kot ↔ stary duży, dorosły; kotek ↔ mały, młody, piękny. A teraz Twoja kolej. Wpisz w miejsca zaznaczone kropkami brakujące wyrazy. Spróbuj do każdego podanego wyrazu znaleźć parę. Pamiętaj, że wyrazy w parach powinny być podobne i połączone różnicą znaczenia jak we wzorze” (307). Do badania wybrała wyrazy: pies, wół, włos, balon, próg, bąbel, but (przykładowa ankieta została umieszczona w załączniku do książki).

Całość materiału empirycznego, który posłużył do eksplikacji kategorii analogii, obejmuje 1000 ankiet przeprowadzonych wśród uczniów w różnym wieku i na różnych etapach edukacji (II–IV klasa szkoły podstawowej, I–III klasa gimnazjum, szkoły ponadgimnazjalne – szkoła zawodowa, technikum, liceum ogólnokształcące) oraz wśród słyszących studentów filologii polskiej (grupa kontrolna), studentów niesłyszących, a także słuchaczy studiów podyplomowych, co daje 7000 proporcji (sposoby wypełnienia ankiety przez respondentów w obrębie poszczególnych grup również zostały zamieszczone w załączniku).

Głęboko przemyślana struktura narzędzia badawczego i ściśle określona charakterystyka grup badawczych zdecydowały o tym, że pozyskany materiał empiryczny jest bogaty, jednorodny i reprezentatywny, co umożliwiło analizę danych z niebywałą wręcz precyzją i porównanie wyników uzyskanych w poszczególnych grupach według ściśle określonych kryteriów. Wysoka świadomość metodologiczna Autorki sprawia, że wyniki przeprowadzonych badań eksperymentalnych są nie tylko wiarygodną eksplikacją zjawiska analogii w języku i umyśle badanych, ale też mocną przesłanką w projektowaniu procedur diagnostyczno-prognostycznych koniecznych do oceny stanu struktur poznawczych u osób z zaburzeniami rozwoju językowego i trudnościami szkolnymi, jak również monitorowania rozpadu sprawności językowych i poznawczych w przebiegu nabytych schorzeń neuropsychiatrycznych u dzieci i młodzieży, w przypadkach autyzmu, upośledzenia umysłowego czy otępienia, co zresztą Autorka zapowiada. Z pewnością warto kontynuować tego typu badania, by określić profil zaburzeń myślenia przez analogię w poszczególnych typach zaburzeń mowy wynikających z uszkodzeń i dysfunkcji mózgu oraz zaburzeń słuchu. Ich wyniki mogłyby stać się podstawą

do skonstruowania narzędzi diagnostycznych i oceny skuteczności prowadzonej terapii centralnych i audiogennych zaburzeń mowy.

Alina Maciejewska, analizując materiał badawczy, najpierw określiła modelowy ciąg proporcji na podstawie wyników uzyskanych w badaniu grupy kontrolnej, którą stanowili studenci polonistyki, odznaczający się – ze względu na profil swojego kształcenia – szczególną kompetencją metalingwistyczną, a następnie zindeksowała strategie uzupełniania proporcji w obrębie grup badawczych (omijanie reguł, analogii, charakterystykę leksemów, form gramatycznych i paronimów w proporcjach, analogię formy i treści w proporcjach i nieanalogiczne konstrukcje słowotwórcze). Wszystkie te strategie poddała analizie jakościowej i ilościowej, wykazując się istic benedyktyńską pracowitością. Okazało się, że w obrębie grup badawczych wystąpiły znaczące odstępstwa w porównaniu do ciągu modelowego – największe w grupie dzieci w młodszym wieku szkolnym oraz studentów niesłyszących. Zarysowała się wyraźna tendencja do respektowania relacji podobieństwa rdzenia, a jednocześnie wyraźne trudności w różnicowaniu form fleksyjnych i słowotwórczych. Analiza jakościowa wyraźnie wykazała, że na trudność w uzupełnianiu ciągu proporcjonalnego wpływ miały problemy z ustaleniem i zapisaniem formy fonologicznej wyrazu, określeniem relacji fonem–grafem, potrzeba przeprowadzenia dodatkowych operacji morfologicznych (alternacje samogłoskowe i/lub spółgłoskowe), kłopoty z wykonaniem operacji morfotaktycznych.

Wyniki badań korelują z wiekiem badanych uczniów (trudności częściej dotyczą młodszych uczniów), występowaniem zaburzeń rozwojowych i trudności szkolnych (problemy z wypełnieniem ciągu proporcjonalnego częściej dotyczą uczniów, u których były stwierdzone opóźnienia w rozwoju językowym lub którzy osiągnęli niższe wyniki w nauce) oraz deficytami słuchu (studenci niesłyszący uzupełniali pary proporcjonalne, znacznie odbiegając od ciągu modelowego). Co ważne, uczniowie, którzy w związku z rozpoznanymi u nich zaburzeniami rozwojowymi byli wcześniej poddawani systematycznej terapii, tworzyli ciągi proporcjonalne bliskie ciągom modelowym, co może potwierdzać efektywność niektórych oddziaływań terapeutycznych w przełamywaniu deficytów poznawczych i językowych u dzieci w okresie rozwojowym.

W podsumowaniu monografii Autorka pisze, że „umiejętność rozpoznawania relacji ujmujących podobieństwo semantyczne i formalne między wyrazami jest uwarunkowana poziomem rozwoju sprawności i kompetencji językowych, ale wykorzystanie tych relacji warunkuje kompetencja logiczna, która pozwala na dostrzeganie elementów języka i wnioskowanie o relacjach zgodnie z regułami wnioskowania przez analogię” (s. 305). Ten wniosek burzy mit o odrębności mechanizmów kształtowaniu się kompetencji językowej i zdolności poznawczych, wskazuje, że są to dwie strony tego samego zjawiska. Ten wniosek każe na nowo postawić dyskutowany problem metod i narzędzi badania prawidłowości rozwoju dziecka.

Przedstawione w monografii metody analizy materiału empirycznego pozwalają uszczegóławiać, twórczo rozwijać i budować perspektywy badawcze istotnych aspektów teorii lingwistycznych, a także pokrewnych dziedzin wiedzy, w tym przede wszystkim logopedii, psycholingwistyki czy pedagogiki. Godna podziwu jest odwaga Autorki w podejmowaniu problemów niełatwych, ostrość w formułowaniu hipotez interpretacyjnych oraz weryfikacji tez, a także uzupełnianiu i precyzowaniu ogólnych teorii odnoszących się do relacji język–poznanie. W tym zakresie interpretacja zjawisk słowotwórczych w kategoriach mechanizmu analogii jest pomysłem oryginalnym i twórczym.

Recenzowana praca odznacza się wzorcowym warsztatem badawczym. Składa się na to szeroka perspektywa teoretyczna, dążenie do weryfikacji różnych poglądów i stanowisk, spójność metodologiczna, precyzja w określaniu celów badawczych i projektowaniu badań empirycznych, wnikliwość i subtelność analiz lingwistycznych, obiektywizacja formułowanych twierdzeń w świetle teorii naukowych i wyników badań. Wszystkie te cechy sprawiają, że monografia Aliny Maciejewskiej to opracowanie o wysokich walorach merytorycznych, które w znaczący sposób wzbogaca stan wiedzy o językowym i poznawczym funkcjonowaniu człowieka.

Jolanta Panasiuk